

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مقدمه مؤلف

۱. از منظری دینی - علمی که به تحلیل و بررسی عصر حاضر پردازیم به دو نکته مهم دست می‌یابیم:

یکی، هجوم بی‌سابقه مخالفان اهل بیت - صلوات الله علیهم - بر مذهب حق. و دیگری، از دست دادن بزرگان دین و علم. چندانکه هر از گاه با فکد یکی از دیرینه کاران برجسته علمی مواجه‌ایم. در این بین، نسل کنونی را می‌توان «حلقه واسطه گذشته و آینده» دانست. اینانند که باید با جد و جهد بسیار کوله بار خود را از علوم عالمان معاصر انباشته کنند؛ و آن قدر «آب حیات» بیندوزند که پاسخگوی آیندگان باشند. در غیر این صورت، هم به علم هم به آینده و آیندگان ظلمی بزرگ روا داشته‌اند. باید خوشه چین خرمن «عالمان معاصر» بود تا در آینده «عالم» شد و سهمی در بالندگی و جریان علم داشت.

۲. علوم از دو لایه تشکیل شده‌اند: انباشته‌ها و روشها.

انباشته‌ها، همان هزاران هزار فرع و نکته‌های تو در تو علمند که به مصداق «لا فقه لمن لا یدیم الدرس»،^۱ فقط از طریق مداومت کار علمی به دست می‌آیند.

۱. غرر الحکم: حکمت ۲۷۴.

ولی روشها، نکته‌ها و آموزه‌هایی اند که راه ورود به علم و درنوردیدن لایه انباشته‌ها را آموزش می‌دهند. اساساً «روش» (مِتْد) ناظر به ساختار علم و فراگیری آن دسته مسائل کلیدی است که «بِزنگاه» محسوب می‌شوند. چه بسیارند جویندگان دانش که سالهاست به دنبال دانشند اما هر روز بر خستگی و ناکامی آنان افزوده می‌شود. و نیز، دانایانی اند که چون روش آموزش نمی‌دانند، نمی‌توانند «شاگرد پروران خوبی» باشند.

۳. فنّ «تصحیح متون و تحقیق نسخه‌های خطّی» از فنونی است که بیم آن می‌رود با از دست دادن بزرگان این عرصه، و کوتاهی و ناآگاهی «نسل واسطه» دچار خمودی و فراموشی شود.

همواره این ضرورت احساس می‌شد که باید متنی جامع، روان و امروزمین فراروی جوانان فاضل و علم جویانی که علاقه‌مند «تصحیح متون» اند قرار گیرد؛ تا ضمن بهره‌مندی از سبک آموزشی و برخورداری از تجربه گذشتگان و بزرگ عالمان معاصر، به عنوان «شیوه‌نامه تصحیح متون و تحقیق نسخه‌های خطّی» کاربرد یابد. البته پیش‌تر، چند کتاب (عربی، فارسی و لاتین) در این زمینه تألیف شده بود؛ ولی صاحب این قلم، مختصّات علمی - ساختاری ویژه‌ای برای شیوه‌نامه در نظر دارد که سعی نموده با توجه به کتب پیشین، به انعکاس آن در کتاب حاضر پردازد.

۴. ویژگیهای شیوه‌نامه حاضر

۴.۱. توضیح کامل یکایک مراحل تصحیح و تحقیق متون: با تنظیم این مراحل در هجده مرحله و با رعایت دسته‌بندی و مطالب متنوع، به آموزش گام به گام پرداخته‌ایم. (از باب نمونه: مرحله تقویم متن را ملاحظه نمایید و آن را با سایر کتب مقایسه کنید!) البته برخی مراحل، ارتباط مستقیم با فنّ تصحیح ندارند؛ اما چون در صدّد تدوین منبعی جامع برای محققان و مصححان بوده‌ایم (به گونه‌ای که از مراجعه به سایر کتب مرتبط مستغنی شوند) آنها را نیز به متن افزوده‌ایم.

۴.۲. تکیه بر روش «کارگروهی» و آنچه بایسته و شایسته مؤسسات و حلقه‌های

پژوهشی است. (از قبیل: تدوین مراحل و وظایف در قالب کاربرد، آیین نامه پیشنهادی و ...).

۴.۳. مثالهای متنوع، کاربردی و کلیدی.

۴.۴. در معرفی «فهرستهای نسخه‌های خطی»، «فهرست مآخذ و منابع تحقیق» و «فهرست مصادر تخریج» کامل تر از دیگر کتب راهنما و شیوه‌نامه عمل شده است.

۴.۵. شیوه‌نامه حاضر، با در برداشتن برجسته‌ترین نکته‌ها و فواید کتب پیشین، خواننده را در محدوده آشنایی با روش تصحیح، از آن کتب بی‌نیاز می‌سازد.

۴.۶. درباره «رسم الخط فارسی»، «رسم الخط عربی»، «علامت‌گذاری و ویرایش نمونه‌خوانی»، «علامتهای اختصاری و کوتاه نوشته‌ها» هر آنچه را لازم بود آورده‌ایم. به ویژه اینکه برخی کتابهای راهنمای تصحیح، فقط به رسم الخط فارسی یا صرفاً رسم الخط عربی بسنده نموده‌اند. نیز بررسی - نسبتاً جامعی - در مورد «گونه‌های زبان فارسی» و تمییز آن از «رسم الخط» داشته‌ایم که دانستن آن بر تصحیح‌کننده متون فارسی، ضروری است.

۴.۷. در برخی مسائل و مباحث، آرای جدید - و گاه متفاوت با آنچه متداول است - ارائه نموده‌ایم؛ و صد البته هر یک را با استدلالی قرین کردیم تا ارباب دانش و سنجش به نقد و گزینش صواب از ناصواب پردازند. (از این قبیلند: میزان پابندی به رسم الخط نسخه، حدود و مصادیق تصرف مجاز در ادبیات متن، افزودن مدخل، ...).

۴.۸. رویکرد شیوه‌نامه حاضر به دو نکته مهم است:

الف) خودآموز بودن؛ این گونه که با مطالعه دقیق کتاب، می‌توان «اصول نظری فن تصحیح» و «روش نقد متون مصحح» را فرا گرفت.

ب) انگیزه‌سازی؛ چندانکه ساختار و درونمایه شیوه‌نامه، موجب ایجاد میل و انگیزه جهت کار عملی و افزون سازی آگاهی می‌گردد.

۴.۹. گردآوری جدیدترین فنون، روشها و قراردادهای تصحیح متن.

۴.۱۰. گردآوری تجربه بزرگان و تدوین «نظری» و «کاربردی» آن.

- ۴.۱۱. قوانین و مثالهای مجموعه حاضر، بر متون دینی و روش تصحیح آن محدود نبوده و شامل سایر متون (ادبی، تاریخی و...) نیز است.
- ۴.۱۲. مخاطب را در دو سطح: نوآموزان و محققان، در نظر گرفته و مواد علمی و روش القای مطالب، به گونه‌ای است که این متن را بسان درسنامه‌ای برای نوآموزان و آینه‌ای فراروی محققان قرار می‌دهد؛ آینه‌ای که به انعکاس آموزه‌های استادان پرداخته و دانستن و بکار بستن آن بر همه - خصوصاً اهل تحقیق - لازم‌تر است.
- ۴.۱۳. مثالهای فراوانی در این شیوه‌نامه آمده‌اند که می‌توان از آن برای تمرین استفاده کرد. این گونه که بدون نگاه کردن به پاسخ درست، روی یکایک موارد اندیشید تا به کشف موارد خطا و جواب صحیح پرداخت.

ستایش و سپاس:

بایسته است بهترین درودها و قدردانیهای خود را تقدیم استاد ارجمندی نمایم که در یادگیری شیوه تصحیح متون همواره راهنمایم بوده‌اند: شیخنا فی الإجازة آیت‌الله سید محمد رضا حسینی جلالی؛ که خود احیاگر میراث حدیثی شیعه‌اند و صلابت علمی و قوت نقد و تحقیق ایشان، الگویی است والا؛ جای جای این شیوه‌نامه، نمودی است از تلاش متن پژوهانه ایشان، که به راستی آثار علمی ایشان (به ویژه در حوزه حدیث، رجال و تاریخ) هر یک نمونه‌ای است از تصحیح شایسته و تحقیق ژرف و گسترده.^۱

۱. مختصری از شرح حال و برخی تألیفات ایشان، مطابق با آنچه در بُئْتُ الأُسَیْدِ العَوَالِیِ اِلَیْ مَرْوِیَّاتِ السَّیِّدِ مُحَمَّدِ رِضَا الحَسِیْنِیِّ الجَلَالِیِّ (۳۴-۳۸) مرقوم فرموده‌اند:

«السَّیِّدُ مُحَمَّدُ رِضَا الحَسِیْنِیِّ الجَلَالِیِّ (۱۳۶۵- کانَ اللهُ لَه) ابْنُ الحِجَّةِ السَّیِّدِ مُحَسِّنِ الجَلَالِیِّ الحَائِرِیِّ (۱۳۳۰- ۱۳۹۶ ق) ... وُلِدْتُ فِی کَرْبَلَاءَ وَتَدَرَّجْتُ فِی طَلَبِ العِلْمِ، فَدَخَلْتُ الحِزْبَةَ العِلْمِیَّةَ وَحَصَلْتُ عُلُومَ الأَدَبِ وَمَقَدِّمَاتِ الفِیْقهِ وَالأَصُولِ عَلیَ مَشَائِخِهَا وَ مِنْهُمُ السَّیِّدُ الوَالِدُ...؛ وَحَضَرْتُ الدِّرَاسَاتِ العُلَیَّیَا فِی الفِیْقهِ وَالأَصُولِ. فِی الأَصُولِ: لَدَى الحِجَّةِ السَّیِّدِ مُحَمَّدِ الحَسِیْنِیِّ الرُّوحَانِیِّ القَمِیِّ وَالسَّیِّدِ ابوالقَاسِمِ الخَوَّیِّ وَ فِی الفِیْقهِ: لَدَى السَّیِّدِ الخَوَّیِّ، وَالسَّیِّدِ الخَمِیْنِیِّ فِی النِّجْفِ الأَشْرَفِ. وَمَارَسْتُ التَّدْرِیسَ مِنْذُ بَدَایَاتِ الطَّلَبِ فِی کَرْبَلَاءَ وَالنِّجْفِ وَ قَمٍ... وَ قَدْ اسْتَجَزْتُ فِی رِوَايَةِ الحَدِیْثِ جَمْعاً مِنْ مَشَائِخِ عَصْرِی مِنْ مُخْتَلَفِ الطَّوَائِفِ. عَدَّدْتُ أَسْمَاءَهُمْ فِی مَقَدِّمَةِ هَذَا التَّبْتِ وَ... هَاجَرْتُ

همچنین شایسته است سپاسگزاری نمایم از:

- محقق توانا و استاد والا حجت الاسلام والمسلمین آقای رضا مختاری که فعالیت و آثار ایشان در تصحیح میراث علمی شهید ثانی و نقدهایی که بر آثار تصحیح شده نگاشته‌اند، راهنما و نکته آموزم بوده است.^۱

- فاضل گرانمایه و نکته‌سنج جناب آقای محسن صادقی که رهنمودهایی درباره برخی فهرس و نکات فن تصحیح عرضه نمودند.^۲

شایان ذکر است: هر یک از این سروران، با حوصله و دقت، متن کامل شیوه‌نامه را مطالعه نمودند و راهنماییها و تذکرات راهگشایی ارائه داشتند. مفتخرم آنچه فرارویتان قرار دارد، با سنجۀ چنین بزرگانی سنجیده شده و بهره‌مند از تصحیح و تأیید و تعلیم ایشان است.

- قدردانی می‌کنم از دوست نسخه‌پژوه جناب آقای مجید غلامی جلیسه که

← عام ۱۴۰۰، إلى بلاد إيران و اتخذت مدينة قم ملتزماً بأمر التدريس إلى جانب التأليف والتصنيف والبحث ومارستُ تحقيق الكتب مختاراً النصوص العريقة في القدم من تراث العلم والدين. فهرس الأعمال المطبوعة: التحقيق: تفسير الحبري؛ الإمامة والبصرة في الحيرة؛ البداية في الدراية؛ رجال الغضائري؛ وصول الأخير للبهائي؛ خاتمة وسائل الشيعة؛ رسالة أبي غالب الزراري، و... .

التأليف: المنهج الرجالي؛ تدوين السنة الشريفة؛ جهاد الإمام السجّاد - عليه السلام -؛ ثبت الأساسيدالعوالي، و... .
البحوث: المصطلح الرجالي: أسند عنه، باب من لم يرو عن الأئمة - عليهم السلام - في رجال الطوسي؛ التسميات طليعه المؤلفات؛ الكنية حقيقتها وآثارها؛ المعنعة في التراث الإسلامي و... .

۱. از ایشان بیش از ۱۴ عنوان کتاب منتشر شده است. از جمله: تصحیح مینة المرید فی أدب المفید والمستفید (کتاب برگزیده سال ۱۳۶۹ ش)؛ تصحیح غایة المراد فی شرح نکت الإرشاد وحاشیة الإرشاد (کتاب برگزیده سال ۱۳۷۳ ش)؛ میراث فقهی: غنا و موسیقی ۳ جلد (با همکاری جناب آقای محسن صادقی و فضلی دیگر - کتاب تشویقی سال ۱۳۷۷ ش)؛ تصحیح رسائل الشهد الثاني ۲ جلد (با همکاری برخی فضلا - کتاب برگزیده سال ۱۳۸۱ ش)؛ میراث فقهی: رؤیت هلال ۵ جلد (با همکاری آقای محسن صادقی و فضلی دیگر)؛ سیمای فرزندگان و... .

۲. برخی آثار و فعالیت‌های علمی ایشان: تصحیح رساله اصول دین تألیف مقدّس اردبیلی رحمته الله، تصحیح الشهاب فی الحكم والآداب تألیف ابن عشیره بحرانی، فهرست نسخه‌های کتابخانه امام رضا رحمته الله (با همکاری آقای حافظیان)، تصحیح رساله‌های رؤیت هلال و غنا و موسیقی (با همکاری جناب استاد آقای رضا مختاری)، تألیف بزرگان ری دو جلد؛ نور علی نور (گردآوری و تدوین تعلیقه‌های علامه شعرانی رحمته الله بر تفسیر ابوالفتح رازی) دو جلد؛ مدیریت تصحیح مجموعه آثار شیخ بهایی، فهرست نویسی نسخه‌های کتابخانه مجلس و... .

تحقیقات ارزشمندشان دربارهٔ فهرس اینترنتی را در اختیارم گذاشتند.
 -ارج می‌نهم بر زحمات دوستان فاضل و گرامی: آقای سیدمحمدکاظم ابطحی که با
 شکیبایی و حسن سلیقه، در حروفنگاری کتاب لطف فراوان نمودند؛ و آقای
 سید روح‌الله طباطبایی که در صفحه‌آرایی این اثر، دقت و تلاشی در خور داشتند.

فرجام سخن اینک:

● آنچه در خصوص ویژگیها و امتیازات شیوه‌نامه حاضر گفتیم، هرگز به معنای
 تحقیر و ملامت کار پیشینان این عرصه نیست! و این قلم، همواره خوشه‌چین
 تجربه‌ها و دانش آنان بوده، و اثر حاضر را به نوعی «تکمیل شده» آنچه آنان
 پژوهیده‌اند می‌داند؛ و چه نیکو گفته‌اند:

الْعُلَىٰ مَحْظُورَةٌ إِلَّا عَلَىٰ مَنْ بَنَىٰ فَوْقَ بِنَاءِ السَّلْفِ

● هر جا نظری یا پیشنهادی ارائه کرده‌ام، عرضی است ناقابل به پیشگاه اهل نقد و نظر.
 ● به یقین شیوه‌نامه حاضر خالی از خطا نیست. خطاهایی که با وجود مشورت با
 آگاهان و بازخوانی مکرر متن و پیکره کتاب، از چشم و اندیشه نگارنده پوشیده ماند.
 امید فراوان به سماحت دانایان باریک‌بین و نکته‌سنج دارم تا نقایصم را بنمایانند و
 دست‌گیرم باشند تا در ویراست بعدی، لغزشها را اصلاح کنم.

قاضی فاضل بیسانی را در این باره گفته‌ای است رسا:

إِنِّي رَأَيْتُ أَنَّهُ لَا يَكْتُبُ إِنْسَانٌ كِتَابًا فِي يَوْمِهِ إِلَّا قَالَ فِي غَدِهِ: لَوْ غَيَّرَ هَذَا
 لَكَانَ أَحْسَنَ، وَلَوْ زِيدَ كَذَا لَكَانَ يُسْتَحْسَنُ، وَلَوْ قُدِّمَ هَذَا لَكَانَ أَفْضَلَ،
 وَلَوْ تَرِكَ هَذَا لَكَانَ أَجْمَلَ؛ وَهَذَا مِنْ أَعْظَمِ الْعَبَرِ، وَهُوَ دَلِيلٌ عَلَى اسْتِيْلَاءِ
 النَّقْصِ عَلَى جُمْلَةِ الْبَشَرِ.^۱

۱. بسیاری این گفته را به «عماد اصفهانی» نسبت می‌دهند. اما با فحص و دقت ادیب زبردست شیخنا فی

و به قول عالم جامع «تقی‌الدین حسن بن علی بن داود حلّی» (ابن داود) ۶۴۷-۷۰۷ق:

وَاعْفُزْ إِذَا عَثَرْتَ بِالتَّقْصِيرِ فَكَمْ جَوَادٍ سَابِقِ عَثُورِ
وَرَبِّمَا قَصُرْتُ، أَوْ قَصُرْتُ فَلَا تَلْمُنِي، فَقَدْ اعْتَدَرْتُ^۱

این شیوه‌نامه هم‌اکنون در واحد احیای تراث بنیاد فرهنگی امامت محور عمل و توجه مدیریت و محققان محترم است. امید آنکه در سایر مراکز علمی - پژوهشی نیز راهگشا باشد.

إن شاء الله با خواندن و بکار بستن شیوه‌نامه حاضر، شاهد جنبشی در احیای میراث علمی شیعه و توجه فضیلت‌مداران و علاقه‌مندان به فن تصحیح و تحقیق متون باشیم.

خاتمه سخنم، ابیاتی است از شهید اول محمد بن مکی عاملی:

إِنِّي بِحُبِّ مُحَمَّدٍ وَوَصِيِّهِ وَبَنِيهِمَا يَا رَبِّ قَدْ عَلِقْتُ يَدِي
وَقَصَدْتُ بِابِكَ طَالِبًا بَوْلَانِهِمْ حُسْنَ الْكِرَامَةِ يَوْمَ أُبْعِثَ فِي غَدِي
فَبِحَقِّ أَحْمَدَ وَالْبَتُولِ وَبَعْلِهَا وَبَنِي عَلِيٍّ لَا تُخَيِّبْ مَقْصِدِي
وَأَمْنُنْ عَلَيَّ بِرَحْمَةِ أَنْجُو بِهَا يَوْمَ الْحِسَابِ بِحَقِّ آلِ مُحَمَّدٍ^۲

محمد جواد اصغری هاشمی

آیام شهادت صدیقه طاهره حضرت زهرا عليها السلام

۱۴۳۰ ق. - ۱۳۸۸ ش.

← الإجازة جناب علامه سيّد عبد الستار حسّني، معلوم شد که این نوشتار، بخشی است از آنچه قاضی فاضل، به عماد اصفهانی نگاشته است. (رک: السيد هبة الدين الحسيني الشهرستاني حياته ونشاطه، تأليف: السيد عبد الستار الحسيني، ص ۱۴).

۱. سه أروزة (در کلام، امامت و فقه)، ابن داود، ص ۱۸۵.

۲. أعيان الشيعة ۱۰: ۶۳ (به نقل از: مجموعة الجبائي).